

איך מבקרים ואיך מוכיחים אנשים רחוקים¹

א. איך לא מוכיחים	ד. בין תוכחת יחיד לתוכחת ציבור
ב. בין תוכחה לגנאי	ה. איך כן מוכיחים
ג. תוכחה בזמן הזה	ו. ביקורת מבפנים וביקורת מבחוץ

יש נושא העולה מידי פעם על סדר היום הציבורי, והוא איך מבקרים ומוכיחים ציבורים של אנשים רחוקים מתורה, הפועלים נגד התורה ומדאיבים כל לב בפעולתיהם נגד התורה.

א. איך לא מוכיחים

בזמן הרמב"ם היה חכם אחד שדיבר דופי בקהילות שלמות בישראל, על הסתרת יהדותם בגלל לחץ ואונס הגויים. אותו חכם לא עשה הבחנה בין אונס לרצון, ביקר במילים קשות את אותם קהילות, וקראם גויים, רשעים, פסולי עדות וכופרים באלוקי ישראל וכו'. הרמב"ם יצא כנגד דברי אותו חכם באגרת שלימה, שקראה "אגרת השמד", או "מאמר קדוש ה'²"

הרמב"ם מביא שם³ ראיות מגדולי עולם שנכשלו כשדברו בסגנון בוטה על ישראל, וסופם שענשו על כך:

משה רבנו, שבזמנו היו הרבה קלקולים במצרים, לא מלו בניהם והיו מקולקלים בעריות, ומרע"ה, מתוך כאב אמר: "והן לא יאמינו לי". אין ספק שלגבי תמונת המצב העובדתית הנראית לעין מרע"ה צדק, וחלילה לו להוציא דיבה על עם ה', אלא שאעפ"כ כעס הקב"ה על ביקורתו ואמר לו "משה, הם מאמינים בני מאמינים... אבל

¹ הועבר במושב, שמיני חש"ס.

² אגרת זו הובאה באגרות הרמב"ם.

³ פרק ב'.

אתה אין סופך להאמין, שנאמר⁴ "יען לא האמנתם בי להקדישני", ומשה נענש לאלתר, כמו שאז"ל "החושד בכשרים לוקה בגופו - מנא לן? ממשה"⁵.

וכן בימי אליהו הנביא, אחת התקופות החשוכות ביותר שהיו בתולדותינו מאז ומעולם, שהיו כל ישראל עובדים עבודה זרה, מלבד שבעת אלפים איש, כמו שכתוב: "והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו"⁶, ולמרות זאת, כשעמד אליהו בהר האלוקים בחורב, ומתוך כאב גדול אמר "קנא קינאתי לה' אלוקי צב-אות כי עזבו בריתך בני ישראל את מזבחותיך הרסו ואת נביאך הרגו בחרב ואיוותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה"⁷, ומובן מאליו שאלהו אמר רק את האמת העובדתית, למרות זאת באה התגובה האלוקית החריפה "עד שאתה מלמד חובה על ישראל - לא היה לך ללמד על אומות העולם שיש להם בית הוועד, בית לעבודה זרה, ותלמד חובה על ישראל?!", וכתוצאה מזה הודח אליהו מנבואה, שנאמר "לך שוב לדרכך מדברה דמשק... ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך"⁸.

ומפורסם המקרה של ישעיהו הנביא, שבימיו נתרבו עובדי ע"ז ושופכי דמים ומחללי ש"ש ומבזי מצוות ה', והוא אמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב"⁹, מיד עף אליו אחד השרפים ובידו רצפה (גחל לווהט), ונגע על פיו כדי לכפר על עוון לשון הרע שדיבר על עמו, וחז"ל דרשו "רצפה - רצוץ פה למי שאמר דלטוריא (לעז) על ישראל"¹⁰. ולא נתכפר לישיעיהו עד שנהרג על ידי נכדו מנשה"¹¹.

מכח מדרשים אלו, יצא הרמב"ם חוצץ נגד הדופי שהשמיע אותו גדול על צבור בישראל, ואעפ"י שיש נקודות שצריך לתקן, אך לא זו הדרך ולא זה הסגנון, והוא מסיים בסגנון חריף: "אם כך נענשו עמודי עולם, משה, אליהו, ישעיהו ומלאכי השרת, כשנשאו בעדת ישראל מעט דברים, כל שכן, קל מקלי עולם, יתיר לשונו על קהילות

⁴ במדבר פרק כ' פסוק יב'.

⁵ כי כידוע בא עונש הצרעה על עוון לשון הרע.

⁶ מלכים א' פרק יט' פסוק יח'.

⁷ שם פסוק יז'.

⁸ שם פסוקים טו'-טז'.

⁹ ישעיהו פרק ו' פסוק ה'.

¹⁰ שיר השירים רבה פרשה א', ו'.

¹¹ יבמות מט' ע"ב שם מסופר על ישעיהו שנחבא מפני מנשה בעץ ארז, ומנשה ניסר את הארז במשור, וכשהגיע המשור לפיו מת, משום שאמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב".

ישראל, חכמים ותלמידיהם, כהנים ולוויים, לקרוא אותם פושעים ורשעים ופסולי עדות וכופרים באלוקי ישראל, וכותב הדבר בכתב ידו, ומה יהיה עונשו?!... ולא בזה ולא שקץ ענות עני, כמו שאמרו עליהם השלום: "וירח את ריח בגדיו - אל תקרי בגדיו אלא בוגדיר".

עוד מסופר¹² על שנים מגדולי ישראל, רבי אבהו ור"ש בן לקיש, שהיו רוכבים על החמור, ונכנסו לעיר אחת במדינת קיסרין, שהיו בה הרבה מישראל שעבדו ע"ז, אמר לו רבי אבהו לרשב"ל: מה לנו שנכנסנו למדינה של מחרפים ומגדפים! ירד רשב"ל מהחמור, כנס מלוא חופניו עפר ונתן לתוך פיו של רבי אבהו¹³, אמר לו ר"א: זה מהו? אמר לו רשב"ל - אין הקב"ה רוצה במי שאומר דלטוריא על ישראל!

ב. בין תוכחה לגנאי

לכאורה יקשה על המקורות שהבאנו, מהנביאים שעמדו להוכיח את ישראל, כגון הנביא נחמיה שאמר: "ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם וכו"¹⁴, וגם מתוכחות המובאות בתורה עצמה, כגון "עם נבל ולא חכם", שדיברו בלשון קשה מאוד על ישראל, ולא "זכר" לביקורת הנוקבת כשם שזכו הנזכרים לעיל?

אלא שהחילוק הוא ברור. יש חילוק בין תוכחה שבאה לבנות ולתקן, לבין דברים שנאמרים כגנאי, ולא נאמרים כתוכחה המביאה לידי תיקון, ועל זה היתה הביקורת על ענקי העולם שהזכרנו לעיל.

¹² שיר השירים רבה, פרשה א', לט'.

¹³ רבי אבהו היה גדול דורו, כמובא בכתובת יז' ע"א.

¹⁴ נחמיה פרק יג' פסוק כה'.

ג. תוכחה בזמן הזה

חז"ל הזהירו אותנו, שהתוכחה עליה ציוותה התורה, שהמתעלם ממנה ואינו מתייחס לה מצווה לשנאותו¹⁵, תוכחה זו צריכה לעמוד בתנאים בסיסיים, "אמר רבי טרפון - העבודה, אם יש בדור הזה יכול להוכיח, אמר רבי אלעזר בן עזריה - העבודה, אם יש בדור זה יכול לקבל תוכחה, אמר רבי עקיבא - העבודה, אם יש בדור הזה היודע איך מוכיחים"¹⁶.

מדברי חז"ל אלו עולים שלשה תנאים הכרחיים ע"מ לקיים מצוות תוכחה: א. שהמוכיח יהיה איש מופת. ב. שהמוכח יהיה מוכן לקבל תוכחה. ג. שהמוכיח ידע להוכיח באופן שדבריו יתקבלו. מכאן למדו חכמי הדורות שאין בדורות שאחרי התנאים מי שיודע להוכיח, לכן היום גם המתעלם והמזלזל בתוכחה אינו בגדר רשע שמתור לשנאותו¹⁷.

עוד למדונו חכמינו שהתוכחה צריכה להיות בנחת ובלשון רכה, ולהודיע למקבל התוכחה שאומרים לו זאת לטובתו, להביאו לחיי העולם הבא, ולא לביישו, וכל שכן שאסור להוכיחו ברבים¹⁸.

גם למדנו מחכמינו ש"כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע"¹⁹, ופרש רש"י²⁰ "הוכח תוכיח - להוכיח את מי שמקבל ממנו". ורבינו מנחם המאירי כתב: "שאם הוא יודע שאינו מקבל, אינו חייב להוכיח, אדרבא, מזהר הוא שלא להשליך פנינו לפניו"²¹.

¹⁵ ע"י רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יג' הלכה יד'.

¹⁶ ספרא, ויקרא יט' אות מג'.

¹⁷ ע"י אגרות הרא"ה, סוף אגרת רסו', וע"י בחזו"א, ח"ד סימן ב' סכח' שכתב שאין דורנו זה דומה לדורות הקדומים ביחסם השלילי כלפי עבריינים, וסיים שם: "וכיון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה, ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת".

¹⁸ ע"י רמב"ם הלכות דעות פרק ו' הלכה ז', ובסמ"ק מצוה יא', וביראים סימן רכג', ובספר החינוך מצוה רמג', ועוד.

¹⁹ יבמות סה' ע"ב.

²⁰ שם.

²¹ שם.

אמנם בגמרא מובא²², שחייב להוכיח אפילו מאה פעמים, עד שיקללנו או שיכנו, שאז הוא פטור מלהוכיח עוד, אך פשוט שדין זה נאמר בכפוף לתנאים שהבאנו לעיל.

עוד תנאי חשוב של הבחנה בין תוכחה לקרובים ולרחוקים, מביא בעל התניא²³, שמצוות תוכחה, שעליה אמרו שמצווה לשנאותו, היינו בחיברו בתורה ובמצוות, וכבר קיים בו מצוות הוכח תוכיח, "אבל מי שאינו חבירו ואינו מקורב אצלו, הנה על זה אמר הלל הזקן הוי מתלמידי של אהרון, אוהב שלום... אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו, ולכן נקראים בשם בריות בעלמא, צריך למשכן בחבלי עבותות האהבה...".

ד. בין תוכחת יחיד לתוכחת ציבור

חילוק חשוב מצאנו בראשונים, בריטב"א ובנמו"י²⁴, שדין זה שחייב להוכיח אפילו מאה פעמים עד שיכנו או יקללנו, נאמר דווקא בתוכחה ליחיד, אבל ברבים לא, אלא מוכיח לרבים פעם אחת ודיו²⁵.

מהו הגדר המיוחד של הרבים וסיבת השוני בו, לא ביארו הראשונים, אבל יתכן שטעם ההבדל הוא שחוטאים רבים קשה להזיזם ממקומם, שהרי הם מגבים ומחזקים זה את זה, ודרכם נעשית ישרה בעיניהם, ונעשית מבחינתם לדרך המלך, ואינם מכירים שיש איזו טעות בדרכם, ולכן לא ישמעו לדברי תוכחה.

אבל מדברי הרב קוק, מגישתו ומדרך תוכחתו מתברר הבדל יסודי פנימי שבין חטאת הציבור, לבין היחיד.

מתברר שאין לשלול דרך של רבים, מהטעם שבודאי מחזק אותם רעיון מוסרי רוחני, והוא שעומד בשורש דרכם. הבא לשלול אותם מבלי לראות את החיוב שבהם, הוא מחזק יותר את השקר, כי אותם אנשים מפרנסים את רוחם מהרעיון שהם אחוזים בו,

²² ערכין טז' ע"ב.

²³ ספר התניא, פרק לב'.

²⁴ יבמות שם.

²⁵ עי' בשו"ע הרב סימן תרח', ה'.

וכשהם רואים שבאים לשלול את כל דרכם, הם מתקוממים ועומדים על נפשם ומחזיקים בדרכם עוד יותר, ולא עוד, אלא שהדבר גורם לחידוד ההבדל שבין התוכן השולל לבין דרכם, וממילא מתעמק הצד השלילי שנטפל לגרעין המוסרי שלהם. דרך הביקורת כאן צריכה להיות לא על ידי שלילת עצם הרעיון, אלא ניתוח עמוק בין הגרעין המוסרי הטוב ובין השלילה שנטפלה לו. צריך להכיר בטוב ובזכויות, ורק אז יכולה התוכחה לקלוע למטרתה.

הבחנה זו שייכת יותר בציבור, שכידוע אין לו בחירה, וממילא אנו יודעים שהוא מונע בפנימיותו מגרעין של טוב, לעומת היחיד, שיתכן שבחר ברע מזדון לבו, והניתוח הזה לגביו שונה ומסובך בהרבה.

ה. איך כן מוכיחים

בנוסף על האמור למעלה²⁶, למדנו מגדולי הדורות האחרונים על אופן התוכחה והביקורת המתאימים לזמננו והיא בדרכי אהבה ומתוך לימוד זכות.

רבי מרדכי יוסף לייטר מאיזביצא²⁷, בספרו מי שלוח על הפסוק "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך" מבאר ביאור המעמיד אותנו על דרך התוכחה הנכונה לנו. וזו לשונו:

"זה הפסוק נאמר אף בנפשות גדולות יקרי ערך, כאשר יראו באדם שעושה דבר שלא כרצון השי"ת וירצה לקטרג עליו ולהענישו, על זה מזהיר הקב"ה 'לא תונו איש את עמיתו'. היינו מאחר שאדם מחוייב לאהוב את חברו כמצווה עלינו 'ואהבת לרעך כמוך' ואדם צריך לבקש רחמים בעד חברו והוא ירצה לקטרג עליו, על זה יאמר ה' יתברך אלה עשית החרשת, היינו באם ירצה לברר, אף מעשה צדיקים לא יזכו בעינינו... אם אמנם כי ציווה ה' להוכיח איש את עמיתו ולהרחיקו

²⁶ באות ג'.

²⁷ רבו של רבי צדוק הכהן מלובלין.

מכל רע כפי היכולת, זה אינו רק במקום שיודע שיוכל להסיע אותו מזה בטוב או ע"י תפילה שיעורר רחמים עליו שיוחזר למוטב, אך באם לא יוכל להסיר אותו, צריך ללמד זכות עליו ולא לקטרג עליו, כי אין אדם יכול לדון את חבירו לכף חוב, כי פן יצר חבירו גדול מיצרו, או פן הדבר הזה מותר לו, כי יש הרבה דברים שלאדם אחד אסורים ולאדם אחר מותרים"²⁸.

אם כן, הדברים מפורשים, כשאי אפשר לתקן את מי שעובר על רצון הקב"ה על ידי השפעה ישירה של תוכחה גלויה, צריך להרבות בתפילה בעדו, ובכל מקרה צריך ללמד עליו זכות ולא לקטרג עליו.

ומי לנו גדול מרבנו הרמח"ל, שכתב²⁹:

"על מעלת החסידים המתפללים על צורם ומלמדים סגוריה על הדור כולו... כי אין הקב"ה אוהב אלא למי שאוהב ישראל, וכל מה שאדם מגדיל אהבתו לישראל, גם הקב"ה מגדיל עליו, ואלה הם הרועים האמיתיים של ישראל, שהקב"ה חפץ בהם הרבה, שמוסרים עצמם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים".

בדרך זו הולך גם תלמידו הגדול של המגיד ממזריץ', ורבו של בעל התניא, רבי מנחם מנדל מויטבסק³⁰, במכתב ששלח מארץ ישראל:

"ולאפרושי מאיסורא באתי להזהירם... והוא שלא להתלוצץ מבני אדם עוזבי תורה ח"ו... ומילתא דפשיטא לי, וברור בשכלי כהגלות נגלות אחד הדברים הידועים לי, שהוא סיבת הירידה והשפלות, והענין ש'בין כך ובין כך קרואים בניס'. והוא³¹ מפריש עצמו מן הכלל להיות הוא פרטי וכל השפעות כללות ישראל אין לו חלק עמהם. וזהו מאמר 'בתוך עמי אנכי יושבת' כפירוש הזוה"ק. ולשומע יונעם ותבוא שפע ברכה מכנסת ישראל בגשמי וברוחני ויתעלה מעלה מעלה".

²⁸ על פרשת בהר.

²⁹ מסילת ישרים, סוף פרק יט'.

³⁰ בספרו "פרי הארץ".

³¹ כלומר, המתלוצץ מעוזבי תורה.

ו. ביקורת מבפנים וביקורת מבחוץ

כשבא משה רבנו להוכיח את ישראל בהזכירו ברמז את אותם המקומות בהם חטאו ישראל, לא הוכיחם עד שהטיב עמהם. את זה למדנו מרש"י³²:

"אחרי הכותו את סיחון - אמר: אם אני מוכיחם קודם שיכנסו לקצה הארץ, יאמרו מה לזה עלינו, מה היטיב לנו, אינו בא אלא לקנטר ולמצוא עלילה, שאין בו כח להכניסנו לארץ, לפיכך המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפניהם והורישם את ארצם ואחר כך הוכיחן"

משה רבנו לא הוכיח מבחוץ. משה רבנו היה חלק מהתהליך שהעם עבר. יתרה מזאת, משה רבנו הוא זה שהוליך את התחלת המהלך הגדול של כבוש א"י, ולכן דבריו נתפסים כמי שמבקר מבפנים.

מרע"ה יכול להגיד את האמת הגדולה ביותר, אבל אם הוא היה נתפס כגורם חיצוני, כמי שאיננו מעורה בתהליכים ובקשיים של האומה, ורק נותן עצות ממרומי מגדל השן שלו, דבריו לא היו חודרים ללבבות ולא היו נשמעים.

יתירה מזאת, ללא שותפות אמת בגורל האומה ובמאבקה, מאבד משה במידה רבה את הלגטימציה שלו לבקר, וזאת מאחר שחסרה לו הפרספקטיבה המלאה, ההבנה מבפנים של נפתולי הנפש של החלוצים הבונים, וכפי שהבאנו לעיל בשם ה"מי שלוח", שמי שעומד רחוק מחברו אינו יכול לדוננו, כי חסר לו בהבנה במניעים האמיתיים של חברו. מי שמכיר את עומק נפש הדור, רואה בראש ובראשונה את מעלותיו, ומתוך כך יודע גם לבקר את מומיו וחסרונותיו, וכדברי רש"י על הפסוק³³ "בקשו את ה' כל ענווי הארץ אשר משפטו פעלו", ופירש רש"י: "במקום שדנים את האדם שם מזכירים פועל צדקותיו".

נלך נא לאורם של רבותינו שהכירו את הדור על מעלותיו וחסרונותיו, התעלו בהתעלויותיו, וכאבו את ירידותיו, והם הם הגדולים אוהבי ישראל האמיתיים שלימדונו פרק חשוב זה בהלכות ציבור.

³² דברים פרק א' פסוק ד'.

³³ צפניה פרק ב' פסוק ג'.